

В.Л. Кароль (Гродна, ГрДУ)

ГОРА І РАДАСЦЬ: ЖЫХАРЫ БССР ПЕРАЖЫВАЮЦЬ СМЕРЦЬ СТАЛІНА

5 сакавіка 1953 года памёр чалавек, асоба якога, магчыма, найбольш супярэчлівая і неадназначная, не толькі ў айчыннай, але і ў сусветнай гісторыі. Прайшло ўжо больш за паўстагоддзя з моманту смерці Сталіна, але і да гэтай пары не заціхаюць спрэчкі наконт ягонай асобы. Смерць правадыра СССР – падзея эпохальная. Па сутнасці, са смерцю правадыра скончыўся, напэўна, найбольш супярэчлівы перыяд у гісторыі СССР. Гэтая падзея стала сваеасаблівай мяжой гісторыі, якая падзяліла ў грамадскай свядомасці адну эпоху ад іншай.

Канец 40-х – пачатак 50-х гг. XX стагоддзя – апагей узнясення Сталіна і пакланення яму з боку партыі і грамадства, які потым будзе названы «культам асобы». Многія, праслаўляючы правадыра, рэалізоўвалі свае кар’ерысцкія памкненні, некаторыя баяліся рэпрэсій і таму ўсхвалялі, але большасць шчыра верылі прапагандзе і па-сапраўднаму падтрымлівалі партыю і яе кіраўніка.

У створанай прапагандай выяве асоба правіцеля была бязгрэшная, справядлівая і ў той жа час узвышалася над астатнімі. Расійскі гісторык і пісьменнік В. Кожынаў так апісвае свае адчуванні тых часоў: «Да, все мы то и дело сталкивались с очевидными проявлениями мертвящего бюрократизма, казенщины, тупой догматики, а подчас с грубым насилием и жестокостью власти. Но все это воспринималось как «отклонения» от истинной основы жизни страны, в конце концов, как результаты действий отдельных негодяев или недоумков, которые когда-нибудь потерпят поражение. В частности, почти никто не связывал подобные явления со Сталиным: казалось, что все прискорбное творится без его ведома и против его воли» [1, с. 369].

Помнікі «правадыру народаў» існавалі амаль ва ўсіх гарадах БССР, імя Сталіна мелі прамысловыя прадпрыемствы, навучальныя ўстановы, калгасы, вуліцы і г.д. Культ Сталіна становіцца сапраўды бязмежным, ператварыўшыся ў сапраўднае ідалапаклонства. Але ўжо праз пяць месяцаў правадыра не стала...

5 сакавіка 1953 года І.В. Сталін памёр. Смерць кіраўніка Савецкага Саюза была навінай сусветнага маштабу. Найбольш аўтарытэтныя газеты

свету не абыйшлі гэтую падзею бокам. Вось што пісала ў гэтыя дні брытанская газета «Daily mail»: «Сталін з'яўляўся самым магутным чалавекам нашага часу. У сваім родзе ён быў геніем. Падаецца неспасціжным, як можа імперыя Сталіна застацца без Сталіна гэтак жа адзінай і страшэннай, як зараз» [2, с. 37]. Амерыканская «New York Times» пісала: «Са Сталінам завяршылася цэлая эпоха ў сусветнай гісторыі. Ён прымусіў Запад паважаць моц новай Расіі і пастараўся вывесці яе ў лік вялікіх дзяржаў» [3, с. 12]. Нямецкая «Der Kurier» пісала: «Гэта канец перыяду вялікіх дыктатараў, і толькі адзін Сталін атрымаў прывілей памерці натуральнай смерцю» [2, с. 37].

У СССР, ва ўсіх саюзных рэспубліках, былі падрыхтаваны траурныя мерапрыемствы. Як толькі было перададзена паведамленне аб смерці Сталіна на ўсіх будынках дзяржаўных, грамадскіх і кааператыўных устаноў, на прамысловых прадпрыемствах і жылых хатах з 7-8 гадзін раніцы былі вывешаны жалобныя сцягі, а таксама партрэты Сталіна ў жалобным атачэнні.

Усе рэспубліканскія і абласныя газеты размясцілі на першай старонцы ўрадавыя паведамленні аб смерці правадыра, гэтай падзее былі прысвечаны цэлыя нумары газет і часопісаў. Паводле Пастановы ЦК КПСС і Саўміна СССР быў аб'яўлены 4-х дзённы траур з 6 па 9 сакавіка 1953 года. У гэтыя дні адмяняліся паказы кіно, спектаклі, канцэрты і іншыя забаўляльныя мерапрыемствы.

Ва ўсіх абласцях, у гарадах і пасёлках, адбыліся шматлікія жалобныя мітынгі і іншыя мерапрыемствы, прысвечаныя памяці І.В. Сталіна. На гэтых мітынгах выступалі разнастайныя прамоўцы: кіраўнікі і звычайныя сяляне і працоўныя, знакамітыя дзеячы навукі і культуры і самыя звычайныя людзі. Лейтматывам усіх гэтых выступленняў быў адзіны пасыл: абяцанне згуртавацца вакол партыі, прадоўжыць справу Сталіна і пераадолець усе праблемы. Шматлікія прадпрыемствы БССР абавязаліся адказаць на смерць Сталіна падвышэннем якасці прадукцыі і прадукцыйнасці працы, а таксама перавыкананнем плану. Калгаснікі абяцалі павысіць ураджай, скончыць вясновую сяўбу ў максімальна кароткія тэрміны, усе абяцалі згуртавацца вакол «партыі Леніна-Сталіна». У перыядычным друку Рэспублікі амаль паўсюдна сустракаліся такія назвы артыкулаў, як «Яшчэ цяней згуртуемца вакол Камуністычнай партыі», «Падвоім працоўныя высілкі», «Будзем мацаваць адзінства і маналітнасць нашых шэрагаў», «Працягнем бессмяротную справу Леніна-Сталіна», «Выканаем заветы Вялікага Сталіна» і г.д.

Большая частка насельніцтва БССР, зрэшты, як і ўсяго Савецкага Саюза, сустрэлі смерць правадыра, як сапраўднае гора. На імя Цэнтральнага

камітэта КП(б)Б, Савета Міністраў БССР і іншых савецкіх і дзяржаўных органаў прыходзілі сотні лістоў, тэлеграм са спачуваннямі ад людзей рознага сацыяльнага статусу і матэрыяльнага дастатку. Як адзначае даследчык Юрый Аксюцін «Можна, вядома, сумнявацца ў шчырасці аўтараў такога роду словавывяржэнняў і шукаць матывы іх не столькі ў каханні і любові, колькі ў страху, у імкненні непахісна засведчыць сваю прававернасць. Але нельга сумнявацца ў тым, што яны адлюстроўвалі панаваўшыя тады настроі простых людзей» [4, с. 19].

Памінальных мерапрыемстваў ураджаюць сваімі маштабамі: амаль на кожным прадпрыемстве, установах адукацыі, савецкіх установах і г.д. праводзіліся мітынгі, на якіх прысутнічалі амаль усе працаўнікі. Вось толькі некаторыя прыклады: мітынг на Мінскім аўтамабільным заводзе 7 сакавіка 1953 года сабраў каля 8 тысяч чалавек. На мітынгу МТЗ 9 сакавіка 1953 года сабралася каля 8 тысяч, больш двух тысяч прыйшло на мітынг у Мінскім політэхнічным інстытуце ім. Сталіна [5, л. 49]. 10 марта на мітынгу працоўных Мінскай фабрыкі ім. Кагановіча прысутнічала каля 3 тысяч чалавек. У Брэсцкім педінстытуце на жалобным мітынгу было каля 900 студэнтаў, выкладчыкаў і супрацоўнікаў інстытута. 6 марта 1953 на Гомельскім заводзе сельскагаспадарчага машынабудавання прысутнічала каля 3500 чалавек. 6 марта 1953 на мітынгу ў БДУ імя Леніна сабралася звыш 2300 студэнтаў. На мітынгу Магілёўскай швейнай фабрыкі імя Валадарскага 11 сакавіка 1953 г. прысутнічала 1500 чалавек [6, л. 84].

З 7 сакавіка 1953 года на Цэнтральнай плошчы горада Менска ля манумента Сталіна была усталявана ганаровая варта, пачалося ўскладанне кветак і вяноў да ягонага манумента. Ва ўсіх абласных і раённых цэнтрах ля манументаў Сталіну было ўсталявана дзяжурства партыйнага і савецкага актыву.

На смерць правадыра была напісана грамадная колькасць памінальных вершаў. Прычым складалі іх не толькі прафесійныя паэты, але і аматары. На старонках газет і часопісаў друкаваліся прамовы розных людзей: вядомых і нявельмі, вялікіх партыйных начальнікаў і звычайных працоўных і калхозніц. З прамовамі з нагоды смерці Сталіна ў друку выступілі вядомыя ў БССР людзі: паэты і пісьменнікі (М. Танк, М. Лужанін, М. Лынькоў, Я. Колас, П. Глебка, А. Астрэйка і інш), легендарны партызан М. Шмыроў, прэзідэнт АН БССР В. Купрэвіч, народныя артысты СССР Л. Александроўская, П. Малчанаў і іншыя.

Але, як справядліва адзначыла расійская даследчыца Я. Зубкова «грамадская думка ў Савецкім Саюзе была двухаблічнай і складанай, як і само жыццё ў краіне, дзе караліся не толькі дзеянні, але і словы і нават думкі. Таму людзі часта гаварылі на сходзе адно, а ў даверных гутарках – зусім

іншае» [7, с. 222]. Вось толькі адзіны прыклад такога «двухаблічча» людзей таго часу: дачка А. Куляшова Валянціна Аркадзеўна Куляшова так апісвае рэакцыю бацькі на смерць правадыра ў сакавіцкія дні 1953 года: «Калі ж 5 сакавіка 1953 года я пачула па радыё, што памёр Сталін, і кінулася ў кабінет да бацькі, ён жорстка адрэзаў: «Не смей плакаць!» [8]. Нагадаем, што сам А. Куляшоў ня раз выступаў з усхваленнямі таварышу Сталіну, напісаўшы кнігу «Слова аб правадыру народаў».

Таму вялікай праблемай з'яўляецца высвятленне сапраўдных настрояў, панаваўшых тады ў грамадстве, у сувязі са смерцю І.В. Сталіна. Звернемся да ўспамінаў сучаснікаў тых падзей. Мемуары дапамагаюць аднавіць гістарычную эпоху, прасачыць, праз асабістыя лёсы людзей, як гістарычныя падзеі уплывалі на жыццё чалавека гэтай эпохі. Але галоўным недахопам ўспамінаў з'яўляецца тое, што яны вельмі супярэчлівыя і суб'ектыўныя: людзі адносіліся да смерці правадыра па-рознаму, зыходзячы са сваіх перакананняў.

Вось як апісвае свае пачуцці, служыўшы тады на Сахаліне Васіль Быкаў: «Хутка вярнуўшыся, падпалкоўнік з каменным тварам аб'явіў: «Памёр таварыш Сталін. Устаць!» Усе ўсталі, моўчкі ўзіраючыся ў барадаты твар падпалкоўніка, і я сказаў сябе тады ў думках: «Слава табе, Госпадзі». Усе, аднак, тую навіну выслухалі моўчкі, ніхто не заплакаў. Былі абыякава-стрыманыя і пасыя, на перапынку. Пачаліся траўрныя пастраенні, мітынгі, палымяна-жалобныя прамовы палітначальства ды яго падбрэхачаў. Курсанты-афіцэры маўчалі. Мы адчувалі, што нешта павінна змяніцца і прагнулі, каб змянілася ў лепшы бок. У горшы ўжо не было куды» [9, с. 540].

Мінскі журналіст Я. Садоўскі запісаў ў сваім дзённіку ўражанні аб падзеях таго часу: «Памёр той, хто так патрэбны кожнаму з нас. Немагчыма паверыць. Гэтага не можа быць. Гэта сон. Кашмарны сон. Хутчэй прачнуцца» [10, с. 92].

Уладзімір Караткевіч, які ў сакавіку 1953 года ездзіў у Маскву на пахаванне Сталіна, успамінае: «У 39-м вярнуўся з турмы адзін з маіх дзядзькоў, стары камуніст, перад арыштам – загадчык камчацкім аблана. Нягледзячы на мой узрост, ён нічога ад мяне не хаваў. Таму і на пахаванні Сталіна паехаў і падбіў на паездку хлопцаў з пакоя, не з-за скрухі, а каб бачыць уласнымі вачамі. І убачыў. І разам з хлопцамі, дапамагаў санітарам выцягваць з ціскацкі людзей. А гэта ўжо не пакідала ніякіх сумненняў і выклікала адно жаданне: «Хутчэй бы пакончылі з усім гэтым». Ніякіх сумненняў у яго «зоркасці», да шчасця, ужо на другім курсе ў мяне не было» [11].

«Каторыя на смерць радзя былі, да пабеды, а каторыя плакалі. Плакалі па Сталіне. <...> Розныя былі. Былі вот такія, што з нашых беларусаў, з Саюза Беларускай Моладзі, што плакалі. Былі такія, плакалі, слязьмі плакалі па Сталіне. Я не плакала. Мне было без розніцы. Каго вінаваціла? Думала, што ўлады пра гэта не ведаюць, што з нас гэтак здекваюцца. Але гэтага не можа быць, каб так знішчалі народ, і каб улады гэтага не ведалі» [12, с.120] – ўспамінала былая ссыльная С.А. Ляхоўская.

Асноўныя траурныя мерапрыемствы адбываліся ў сталіцы СССР – Маскве, дзе ў Калоннай зале Дома Саюзаў для развітання было выстаўлена цела І.В. Сталіна. На ягонае пахаванне 9 сакавіка 1953 года ў Маскву прыехала дэлегацыя ад Беларускай ССР. У яе шэрагах былі вядомыя партыйныя і савецкія дзеячы, дзеячы культуры. Сярод іх: Герой Савецкага Саюза А.Я. Кляшчоў, старшыня Прэзідыума Вярхоўнага Савета БССР В.І. Казлоў, першы сакратар КПБ Н.С. Патолічаў, другі сакратар КПБ М.В. Зімянін, глава Беларускай ваеннай акругі С.К. Цімашэнка, першы сакратар ЦК ЛКСМ БССР П.М. Машэраў, вядомая спявачка і тэатральны рэжысёр Л.П. Александроўская і інш.

9 сакавіка 1953 на ўсёй тэрыторыі БССР было арганізавана слуханне трансляцыі з Масквы пахавання І.В. Сталіна. Галоўныя траурныя мерапрыемствы ў рэспубліцы былі арганізаваны ў Менску. У дзень пахаванняў «бацькі народаў» людзі беглі, зліваючыся з натоўпам на Цэнтральную плошчу, каб паспець убачыць той момант, калі раздадуцца жалобныя гудкі і артылерыйскі салют, апавесціць аб смерці правадыра.

Уражвае не тое, што людзі так гаравалі з нагоды смерці Сталіна, а тое што на прасторах неабсяжнага Савецкага Саюза развітанне з правадыром было арганізавана па адным сцэнару: жалобныя мітынгі, шэсці, выступы прамоўцаў з абяцаннямі «згуртавацца вакол партыі» і словамі хвалы «вялікаму карыфею навук», «бацьку і настаўніку». У сутнасці не было розніцы, у тыя сакавіцкія дні паміж падзеямі ў Маскве, Менску, Кіеве або Ўладзівастоку. Краіна гаравала па адзіным сцэнарыі...

З самай раніцы 9-го сакавіка 1953 года людзей на вуліцах Мінска было так шмат, што яны запаланілі цэнтральны праспект сталіцы – праспект імя Сталіна (цяперашні праспект Незалежнасці), адтуль людзі накіроўваліся да помніка Сталіна на Цэнтральнай плошчы, дзе ускладалі кветкі, вянкі. На вянках былі наступныя словы: «Дарагому бацьку і настаўніку», «Геніяльнаму правадыру і палкаводцу», «Роднаму і любімаму Іосіфу Вісарыёнавічу» і інш.

Роўна ў 12 гадзін па маскоўскім часе ў сталіцы БССР, як і ва ўсім Савецкім Саюзе ад Балтыкі да Курыльскіх астравоў, на 5 хвілін быў спынены ўвесь гарадскі транспарт, спынілі сваю працу фабрыкі і заводы, загудзелі

гудкі прадпрыемстваў, аддаючы 3-х хвілінны салют правадыру, загрымелі гарматныя залпы. Так Савецкая Беларусь развіталася з правадыром...

Такім чынам, смерць Сталіна ў сакавіку 1953 года стала адной з найбольш значных падзей таго часу. З яго смерцю завяршылася цэлая эпоха, якая, з аднаго боку змясціла ў сябе грандыёзныя дасягненні ў прамысловасці і адукацыі, перамогу над фашызмам, ператварэнне СССР у звышдзяржаву, з іншага боку, у гэты ж час масавыя рэпрэсіі дасягнулі свайго апагею, а палітычны рэжым усё больш стаў нагадваць рысы таталітарнай дзяржавы.

Насельніцтва БССР у большасці сваёй дастаткова хваравіта паставіліся да смерці правадыра. Шмат у чым міфы і стэрыятыпы аб асобе Сталіна і механізме ўлады ў яго час былі разбураны пасля XX з'езду КПСС аднак і да гэтага часу стаўленне да асобы І.В. Сталіна з боку грамадства застаецца вельмі неадназначным і супярэчлівым.

1. Кожин, В. Россия. Век XX (1939-1964) / В. Кожин. – Москва: Эксмо, Алгоритм, 2005. – С. 369.
2. 1953 год. Между прошлым и будущим / вступ. ст. А.А. Фурсенко, В.Ю. Афиани. – Москва: Белый берег, 2003. – 109 с.
3. Сталину, Европа поклонись / автор-сост. Ю.Н. Гуменюк. – Минск: ФУ Аинформ, 2006. – 687 с.
4. Аксютин, Ю. Хрущевская "оттепель" и общественные настроения в СССР в 1953--1964 гг. / Ю. Аксютин. – Москва: РОССПЭН, 2004. – 486 с.
5. Справки, отчёты, докладные записки о прошедших в республике мероприятиях в связи со смертью И.В. Сталина. Март 1953 г. // Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 4п. – Оп. 96. – Д. 817. – 230 л.
6. Информационные сообщения, статистические данные, аналитические данные об организации в республике траурных мероприятий в связи со смертью И.В. Сталина. Март 1953 г. // Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ). – Ф. 4п. – Оп. 96. – Д. 838. – 143 л.
7. Зубкова, Е.Ю. Послевоенное советское общество: политика и повседневность. 1945-1953 / Е.Ю. Зубкова. – Москва: РОССПЭН, 1999. – 229 с.
8. Лашкевіч, К. Класікі без глянцу. Чым Куляшоў быў нязручны чэкістам / К. Лашкевіч // TUT.BY [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://news.tut.by/culture/173284.html>. – Дата доступу: 15.06.2010.
9. Быкаў, В. Поўны збор твораў у 14 т. / В. Быкаў. – Мінск–Масква: Саюз Беларускіх Пісьменнікаў, Время, 2009. – Т. 8. – 580 с.
10. Томас М. Бон. Доўгае парыванне са Сталіным, або Дзённік Яфіма Садоўскага / Т.М. Бон // Беларускі Гістарычны Агляд. – Т. 16. – С. 87–97.
11. Быў. Ёсць. Буду. Летапіс жыцця і творчасці. // Уладзімір Караткевіч [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.uladzimir-karatkevich.com/bio/letapis.html>. – Дата доступу: 29.05.2010.
12. Раманава, І. Адаптацыя былых рэпрэсіраваных да вольнага жыцця / І. Раманава, С. Хоміч // Homo historicus. Гадавік антрапалагічнай гісторыі. – Вільня: ЕГУ, 2008. – С. 105–127.